

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'NİN TAKAS USULÜ TİCARETİ

M. Selçuk Özkan*

Özet

Ülkeler arasında para kullanılmaksızın mal değişiminde bulunulması işlemine "takas usulü ticaret" denir. İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında ülkelerin nakit para sıkıntısı yaşamaları takas usulü ticareti ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde Türkiye de çekilen nakit sıkıntısı yüzünden takas usulü ticarete başvurmuşlardır. Hatta takas usulü ticaretin Türk dış ticaretindeki payı savaş yıllarında %80'lere kadar ulaşmıştır. Türkiye bu dönemde yeraltı madenlerine ve tarım ürünlerine karşılık sanayi ürünleri almıştır.

Anahtar Kelimeler: Takas, Ticaret, Kleering, Türkiye, II. Dünya Savaşı.

Abstract

"Barter trade procedure" is making a process of exchange of goods between countries without the use of money Monetary shortages before the Second World War and during the war years has highlighted the barter style trading. Because of the shortage of cash taken in this period, Turkey has applied to trade barter procedure. In fact, in the Turkish foreign trade the share of barter trade in the procedure during the war years reached up to 80%. During this period Turkey has taken the industrial products for agricultural products and mineral resources.

Key Words: Barter, Trade, Kleering, Turkey, II. World War

GİRİŞ

Takas usulü ticaret, bir malın ihracı karşılığında diğer bir malın ithalini öngören en az iki taraflı bir işlemdir. Başka bir ifadeyle takas, ülkeler arasında para kullanılmaksızın mal değişiminde bulunulmasıdır (Şıklar 2000: 183).

1929 Dünya ekonomik buhranını takip eden yıllarda talepten fazla arz oluşmuş, ellerinde biriken stokların nakde çevrilememesi nedeniyle işletmeler büyük ekonomik güçlüklerle karşılaşmışlardır (Dorcpalam 2007: 4-5). Bu sırada birçok ülkenin parasında görülen istikrarsızlık ve dış ticaretlerinde meydana gelen açıklar uluslararası serbest ticaretin gelişmesine neden olmuştur. Bunun önüne geçebilmek için bazı ülkeler ithalata sınırlama getirmiş, bazıları takas usulüne gitmiş, bazıları da döviz tazyidatı koyarak ithalatını sınırlandırmıştır (Osma 1943: 59).

---

* Öğretim Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Çarşamba Ticaret Borsası Meslek Yüksek Okulu Çarşamba/SAMSUN. msoczkan@omu.edu.tr

Türkiye’de bu yönde alınan ilk tedbir ise, 1930 yılında kabul edilen bir kanunla uygulamaya konulan kambiyo tazyidatı olmuştur. Bu tedbiri, ithalata getirilen sınırlama ve takas usulleri takip etmiştir. Ancak, alınan bu tedbirler dış ticaretteki açığı gideremediği gibi, ülkede gerekli olan bazı ürünlerin azalmasına da neden olmuştur (Osma 1943: 59). 1933 yılında Almanya ile yapılan ticaret ve tediyeye antlaşmalarıyla da kleeering usulü kabul edilmiştir. Bunu daha sonra, İngiltere¹, Finlandiya², İsveç³, Yugoslavya⁴, Avusturya⁵, Estonya⁶, İtalya⁷, Fransa⁸ ve diğer bazı ülkelerle yapılan anlaşmalar takip etmiştir. Bu usul ticaret ilerleyen yıllarda da devam edecek ve Türk dış ticaretinde önemli bir canlılık meydana getirecektir.

TAKAS USULÜ TİCARETİN TÜRK TİCARETİNE ETKİSİ

Takas usulü ticaretin Türk dış ticaretinde meydana getirdiği canlılığın (Osma 1943: 59) en güzel örneklerinden biri Romanya ile imzalanan ticaret antlaşmalarıdır. Yapılan anlaşmalarla iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1935 yılında bir milyon, 1937 yılında iki milyon liraya çıkmış, 1938 yılında ise Romanya’ya 3.000 ton pamuk satılmıştır. 1939 yılı ocak ayında yapılan anlaşmayla Romanya’ya 6 milyon değerinde yaprak, tiftik ve pamuk satılması, karşılığında da 70 bin ton petrol alınması kararlaştırılmıştır. Bunun 26 bin tonu anlaşma imzalanır imzalanmaz ve Türk malları yollanmadan, kalan kısmı ise eylül ayına kadar Türkiye’ye gelmiştir (Tufan 1940: 2).

1939 yılının ilk ayında Türkiye’nin dünya genelindeki ihracatı 11.766.350 lira, ithalatı ise 9.096.956 lira olmak üzere toplam 20.863.486 liradır. Bu ticarete takas usulü ile yapılan ticaretin payı ihracatta %81.4, ithalatta ise %85.8’dir. Söz konusu ticarete Almanya ihracatta 6.415.000 lira ve %54.5 yüzdellik payı ve ithalatta 4.337.000 lira ve %47.6 yüzdellik payı ile ilk sırada yer almaktadır (Dış Ticaret: 1939 İkinci...1939:9-11).

1939 yılının şubat ayında ise, Türkiye’nin ithalatı 8.938.000 lira, ihracatı 8.968.000 lira olmuştur. Bu ticarete takas usulü ile yapılan ticaretin payı ihracatta %85.3, ithalatta %86.4’tür. Şubat ayı ticaretinde Almanya ihracatta 5.530.000 lira ve %61.8, ithalatta 4.223.000 ve yüzde %47.3 pay ile yine birinci sıradadır (Dış Ticaret: 1939 İlk İki...1939:5-7).

Türkiye 1939 yılı Ekim ayında önce Fransa ile bir ticaret antlaşması, daha sonra da Fransa ve İngiltere ile birlikte “*Üç Taraflı Karşılıklı Yardım*

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Büyük Britanya Müttehid Krallığı ve Şimali İrlanda Hükümeti Arasındaki Ticaret ve Kliring Anlaşmaları 1936).

² Ayrıntılı bilgi için bk. (Türkiye-Finlandiya Ticaret ve Kliring Anlaşmaları 1936).

³ Ayrıntılı bilgi için bk. (Türkiye-İsveç Ticaret ve Kliring Anlaşmaları 1936).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. (Türkiye-Yugoslavya Ticaret ve Kliring Anlaşmaları 1936).

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. (Türkiye-Avusturya Ticaret ve Kliring Anlaşmaları 1936).

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. (Türkiye-Estonya Ticaret ve Kliring Anlaşmaları 1937).

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. (Türkiye-İtalyan Ticaret ve Seyrisefain Muahedesi ve Ticaret ve Kliring Anlaşmaları 1936).

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. (Türkiye-Fransa Ticaret ve Tediyeye Anlaşmaları 1937).

Antlaşması" imzalamıştır. Fransa ile yapılan antlaşmaya göre, iki ülke arasındaki ticari alışverişler "hususî takas yolu" ile icra edilecek, Türkiye menşeli mahsullerin Fransız Frangı olarak bedellerinin yalnız % 94'ü bu takas muamelelerinde kullanılacak, % 6'sı ise Türkiye Merkez Bankası adına açılacak hesapta bu banka tarafından serbestçe tasarruf edilebilecektir. Bu antlaşmadan sonra Fransa ile ticari münasebetlerin arttığını görmekteyiz. Basında çıkan haberlere göre; Fransızlar bu yıl içinde 100 milyon Frank tutarında tütün ve yağlı tohum satın almak istediklerini bildirmiş, tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek büyük miktarda kuru sebzenin de ülkemizden satın alınması öngörülmüştür (Türk-Fransız Ticaret..1939: 3; Hükümetin Aldığı...1939: 1,5).

1939 yılında toplam ithalatı 118 milyon lira olan Türkiye'nin 1940 yılındaki ithalatı durma noktasına ulaşmıştır. Bunun nedeni İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla nakliyelerde yaşanan sıkıntılar ve ülkelerin ihracatlarına sınırlama getirmeleridir. Türkiye'nin 1939 yılı ihracatı 127 milyon, 1940 yılı ihracatı ise 111 milyon olarak gerçekleşmiştir (Neumark 1941:412).

Türkiye'nin en büyük ticari ortağı olan Almanya'nın savaş nedeniyle mali açıdan harcamalarını kısıması, Türkiye'yi yakından etkilemeye başlamış, 9 Ekim 1941'de iki ülke arasında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Buna göre iki ülke arasındaki ticaretin "para" üzerinden değil "takas" usulüne uygun olarak yapılması kararlaştırıldı. Antlaşmaya göre taraflar Mart 1943'e kadar 100 milyon lira tutarında mal takası yapacak, Türkiye Almanya'ya çeşitli hammadde ve gıda maddeleri satacak, karşılığında demir-çelik, savaş malzemesi ve sanayi ürünleri alacaktı. Bu durum Türkiye'nin Almanya'ya hammadde sağlaması karşılığında bu ülkeden işlenmiş sanayi mamulleri alması anlamına geliyordu. Bu anlaşmadan da anlaşılacağı üzere Almanya nakit para kullanımı konusunda sıkıntılıydı ve bu durumu aşmak üzere mal transferini uygun bulmuştu. Türkiye ve Almanya'nın iki senelik bir sürede 200.000.000 liralık mal takası yapması karara bağlanmıştı (Özkan 2008: 3-4, 14).

TAKAS USULÜ TİCARETTE YAŞANAN SIKINTILAR

Takas usulü ile yapılan ticaret zamanla sıkıntılara neden olmuştur. Yabancı tüccarlar Türk tüccarlara sattıkları malların karşılığını tahsil etmekte sıkıntılar yaşamışlardır. Yabancı tüccarlar bu gecikmelerden kaynaklanan zararlarını karşılamak amacıyla zararlarını malların bedellerine eklemeye ve mal verirken çekingen davranmaya başlamışlardır.

Bu dönemde takas usulü ticarete yalnızca Almanya ile hiçbir sıkıntı yaşanmamıştır. Bunun başlıca iki nedeni vardı. Birincisi Türkiye ile Almanya'nın ürettiği malların birbirine benzememesiydi. Çünkü; Türkiye'nin Almanya'ya ihraç ettiği hammaddeler ve tarım ürünleri Almanya'da üretilmemekte, Almanya da bunlara şiddetle ihtiyaç duymaktaydı. Benzer şekilde Almanya'dan alınan sanayi maddelerinin Türkiye'de üretilmesi imkânsızdı. İkinci neden ise Almanya'nın dış ticaret işlerinde uyguladığı fiyat kontrolü

politikasıydı. Almanya, İkinci Dünya Savaşı'nın hazırlık devresinde tüm ürünlerimizi uluslararası piyasa fiyatlarından daha yüksek fiyat vererek satın almış, buna karşılık Türkiye'ye sattığı mamul maddelerin fiyatlarını yüksek tutarak farkı aleyhimize çevirmişti (Osma 1943: 59).

Almanya'nın söz konusu döneminde uyguladığı politika Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ticari ilişkilerini de etkilemiştir. Her şeyden önce Almanya'nın izlediği ticari politika takas primlerinin yükselmesine neden olmuştur. Bu durum da Türk tüketicisinin zararına neden olmuştur. Zira Almanya Türk mallarına diğer ülkelerin verdiği ücretten biraz daha fazlasını vermiştir. Bu nedenle tüccar malını daha yüksek fiyattan satmak amacıyla Almanya'ya ihraç etmiştir. Almanya ise Türkiye'ye ihraç ettiği malların fiyatını yükselterek satıyordu. Çünkü takas usulü ile ticaret geçerliydi. Almanya Türkiye'den aldığı hammaddelere ödediği fazla parayı, bu maddelerden elde ettiği ürünü fazla fiyatla satarak geri almaya çalışmaktaydı. Ayrıca Alman markına tayin edilen kurun yüksek olması satılan malın değerinin düşmesine alınan malın değerinin ise yükselmesine neden oluyordu. Takas usulünde yaşanan bu sıkıntının giderilmesi amacıyla Takas Limited Şirketi kuruldu. Bu kurum Ticaret Vekaleti'nden direktifler almak, ayrıca dış ve iç konjonktür kurallarına uyararak takas primlerinin seviyesini serbest piyasada düzenlemekle vazifeliydi. 5 Ağustos 1939'da kurulan bu kurum kuruluşundan bir ay sonra savaş vaziyeti ile karşılaştı. O günün şartları yabancı ülkelerin paralarına kur tespiti yapmayı gerektiriyordu. Aksi halde ihracatçı taraf hem kur hem de prim oranı üzerinde iki önemli riske maruzdu. Bu şartlar altında ihracat yapmak ise hemen hemen imkânsız hale geliyordu. Takas Limited Şirketi önce ithalat yetkisini (Somuncuoğlu 1940:6)⁹ daha sonra da ihracat yetkisini¹⁰ üzerine alarak bu riskten ihracatçıyı kurtardı ve bu sayede ticari mübadelelerde bulunduğumuz ülkelere anlaşmalar çerçevesinde göre ihracatın kolayca yapılmasını sağladı (Somuncuoğlu 1940:6).

HUSUSİ TAKAS USULÜ TİCARET

Türkiye'nin diğer ülkelerle yaptığı kleering esasına dayanan ticaret antlaşmaları (Almanya ile olan antlaşması hariç) her iki tarafı memnun edecek sonuçlar doğurmaması "hususî takas usulü ticareti" gündeme getirdi (Osma 1943: 59). Zamanla hususî takas muameleleri gelişerek kleering esasına dayanan ticaretin yerini almıştır (Osma 1943: 60).

Hususî takas esası, prim mekanizması dolayısıyla gerek himayeye muhtaç malların ihracını teşvik, gerekse fiyat intibakını temin bakımından çok rağbet görmüş gelişme göstermiştir (Osma 1943: 60). Ancak bu usul, İkinci Dünya Savaşı ilerledikçe tüccarı tatmin etmekle beraber ülke ihtiyacı baki-

⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 1939: Dosya No: 1777, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 167.163.7. ; BCA 1940: Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 93.103.16.

¹⁰ BCA 1939: Fon Kodu:030.18,1.2 Yer No:89.102.19.

mından sakıncalar göstermeye başlamıştır. Zira, toprak mahsullerinin dış piyasalarda çok yüksek fiyatlar ile alıcı bulmasına karşın yabancı ülke tüccarları ihtiyacımız olan maddeleri vermek hususunda ihtiyatlı davranmaktaydı. Bu durum ise hususi takas muamelelerinde mübadele olan malların iktisadi değerlerinin dikkate alınması prensibini ortaya çıkarmıştır (Osma 1943: 60).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ihracat ve bazı hallerde de ithalat için lisans almak mecburiyeti vardı. Savaş nedeniyle uluslararası fiyatlar arasındaki uyum ve irtibat bozulmuş, ülkeler sıkı ve kapalı bir dış ticaret politikası takip etmekteydiler. Türk dış ticaretinde de kleering, hususi takas ve serbest döviz usullerinin tamamı ülkelere ve mallarına göre uygulanmıştı (Osma 1943: 60)¹¹.

TAKAS USULÜ TİCARETE KONU OLAN TÜRK MALLARI

Türkiye'nin yeraltı kaynakları özellikle nakit sıkıntısının çekildiği savaş yıllarında takas usulü ticarete konu olmuştur. Ülkeler, Türkiye ile ticaret yapmak için değerli madenleri şart koşmuşlardır. Bu ülkelerden biri İsviçre'dir. 1942 yılında Almanya'da ülke için gerekli olan bazı ürünleri bulamayan Türk heyeti İsviçre'ye geçerek bu ülkeden aradığı malları istemiş, İsviçre hükümeti de istenen ürünlerin %30'luk kısmını karşılayacak 315 ton blister bakır istemiştir. İsviçre hükümetinden istenen malzemeler ise gemi ve tren vagonlarının tamirinde kullanılacak olan tezgâh, kompresör ve motorlardı.¹²

Takas usulü ticaret için Türkiye'nin madenlerini şart koşan bir diğer ülke İngiltere idi. İngiltere'den milli savunma ihtiyaçlarını karşılamak üzere getirilecek olan elektrolit bakıra karşılık 500 ton blister bakır ihraç edilmiştir.¹³

Türkiye'nin takas usulü ticareti incelendiğinde göze çarpan en önemli özelliklerden biri Türkiye'nin hammadde veya tarım ürünü vererek yerine sanayi ürünü almasıdır. Örneğin 1942 yılında İtalya ile yapılan hususi takasa dair antlaşmaya göre Türkiye İtalya'ya zeytinyağı, afyon, yumurta ve küçükbaş hayvan derisi verecek, karşılığında da İtalya'dan demir malzeme (çivi, tel, sac, demir bidon, boru, şişe kapsülü v.s.), otomobil, otomobil yedek parçaları, kükürt, sigara kâğıdı, kimyevi ve tıbbi maddeler, sentetik boyalar, tabii esanslar (limon esansı, bergamot, portakal esansı vb.) ve şapka ithal edecektir. Türkiye'nin İtalya'dan takas yoluyla alacağı ürünlerin toplam değeri 2.750.000 lira olacaktır.¹⁴

¹¹ BCA 1940: Dosya No:1778, Fon Kodu:30.10, Yer No:167.164.1.; BCA 1940: Dosya No: 20222, Fon Kodu:030.10, Yer No:178.231.11.; BCA 1940: Dosya No: 25728, Fon Kodu:030.10, Yer No:212.442.11.; BCA 1940: Dosya No: 25723, Fon Kodu:030.10, Yer No:212.442.6.

¹² BCA 1942: Fon Kodu: 30.10, Yer No: 153.84.6.

¹³ BCA 1942: Fon Kodu: 30.18.1.02, Yer No: 98.42.14.

¹⁴ BCA 1942: Dosya No: 172A2, Fon Kodu: 030.10, Yer No:163.141.2.

Benzer bir antlaşma yine İsviçre ile yapılmıştır. 28 Mart 1942 tarihli Ticaret ve Tediye Antlaşması'na göre Türkiye İsviçre'ye verdiği ürünlere karşılık bu ülkeden otobüs alacaktır.¹⁵ Diğer ülkelerle de benzer kategorideki ürünler için takas yoluna gidilmiştir. Örneğin, 1943 yılında Macaristan'dan pamuk mukabilinde 2 bin ton şeker alınmasına karar verilmiştir (İki Bin Ton Şeker 1943: 2).

SONUÇ

Takas usulü ticaret 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden İkinci Dünya Savaşı yıllarının sonuna kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Nakit sıkıntısı çeken ülkeler takas yolu ile ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Takas usulü ticarete Türkiye'nin maden rezervleri takas usulü ticarete konu olmuştur. Türkiye'nin madenleri pazarlık konusu edilmiş, ayrıca bu madenlere şiddetle ihtiyaç duyan ülkeler Türkiye üzerinde baskı uygulamışlardır. Savaş yıllarında maden rezervlerine duyulan ihtiyaç nedeniyle bu rezervlere sahip olmayan ülkelerde fiyatlar yükselmiştir. Türkiye'nin, yükselen fiyatlardan madenlerini satmak yerine "takas" usulüne başvurması, II. Dünya Savaşı sırasında mali açıdan yeterince kâr edilememesine neden olmuştur. Bununla birlikte nakit sıkıntısının çekildiği bu dönemlerde Türkiye acil ihtiyaçlarını da bu şekilde karşılayabilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Belgeleri

Fon Kodu:030.18,1.2 Yer No:89.102.19, Tarih:23/10/1939

Dosya No: 1777, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 167.163.7, Tarih:25.10.1939

Dosya No: 25723, Fon Kodu:030.10, Yer No:212.442.6, Tarih:22/02/1940

Dosya No: 25728, Fon Kodu:030.10, Yer No:212.442.11, Tarih:04/04/1940

Dosya No: 20222, Fon Kodu:030.10, Yer No:178.231.11, Tarih:20/06/1940

Dosya No:1778, Fon Kodu:30.10, Yer No:167.164.1, Tarih: 15.08.1940

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 93.103.16, Tarih:06.11.1940

Dosya No: 172A2, Fon Kodu: 030.10, Yer No:163.141.2, Tarih:20/02/1942

Fon Kodu: 30.18.1.02, Yer No: 98.42.14, Tarih:21.05.1942

Fon Kodu: 30.10, Yer No: 153.84.6, Tarih: 17/06/1942

Dosya No: 17713, Fon Kodu: 030.10, Yer No:167.164.6, Tarih:12/04/1944

---

¹⁵ **BCA 1942:** Dosya No: 17713, Fon Kodu: 030.10, Yer No:167.164.6.

Kitap ve Makaleler

- "Dış Ticaret: 1939 İkinci Kanununda Dış Ticaretimiz" (1939), *Aylık Bülten*, 4 (21): 9-12.
- "Dış Ticaret: 1939 İlk İki Aylık Dış Ticaretimiz" (1939), *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 6: 5-9.
- DORCPALAM Davacav (2007). *Yeni Bir Finansman Aracı Olarak Barter (Takas) Sistemi ve Muhasebeleştirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İzmir (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- "Hükümetin Aldığı Mühim Tedbirler" (1939), *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Aralık.
- "İki Bin Ton Şeker Satışı" (1943), *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat.
- NEUMARK F.,(1941). "Türkiye İktisadiyatı:1939-1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticareti", *İ.Ü İktisat Fakültesi Mecmuası*: 2 (3-4): 412-418.
- OSMA Bülent (1943). "Dış Ticaretimizde Kleering ve Takas Usulleri", *Türk Ekonomisi*, 2: 59-60.
- ÖZKAN M. Selçuk (2008). *Türk Basımında II. Dünya Savaşı Konulu Haberlerin Sosyal ve Teknolojik Analizi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Samsun (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SOMUNCUOĞLU Server (1940). "Mühim Bir Mesele: Ticaret Politikamız", *İktisadi Yürüyüş*: 2(20): 6.
- SOMUNCUOĞLU Server (1940). "Mühim Bir Mesele: Ticaret Politikamız", *İktisadi Yürüyüş*: 2(21): 8.
- ŞIKLAR İlyas (2000). *İthalat ve İhracat Uygulamaları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- TUFAN Aslan (1940). "Günün Meselesi: Romanya ile Ticaret Mukavelesi", *İktisadi Yürüyüş*, 15: 2-3.
- "Türk-Fransız Ticaret Anlaşması Mer'iyette.." (1939), *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Ekim.
- Türkiye-Avusturya Ticaret ve Kliring Anlaşmaları*. (1936), Ankara: İktisat Vekâleti.
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Büyük Britanya Müttehid Krallığı ve Şimali İrlanda Hükümeti Arasındaki Ticaret ve Kliring Anlaşmaları*. (1936) Ankara: Ulus Basımevi.
- Türkiye-Estonya Ticaret ve Kliring Anlaşmaları*. (1937), Ankara: İktisat Vekâleti.
- Türkiye-Finlandiya Ticaret ve Kliring Anlaşmaları*. (1936), Ankara: İktisat Vekâleti.
- Türkiye-Fransa Ticaret ve Tediye Anlaşmaları*. (1937), Ankara: İktisat Vekâleti.

M. Selçuk Özkan

Türkiye-İsveç Ticaret ve Kliring Anlaşmaları. (1936), Ankara: İktisat Vekâleti.

Türkiye-İtalyan Ticaret ve Seyrisefain Muahedesi ve Ticaret ve Kliring Anlaşmaları. (1936), Ankara: Ulus Basımevi.

Türkiye-Yugoslavya Ticaret ve Kliring Anlaşmaları. (1936), Ankara: Ulus Basımevi.